

ARTYKUŁY

Zdzisław Włodarczyk
(Wieluńskie Towarzystwo Naukowe)
dr, z.wlodarczyk@poczta.onet.pl
ORCID iD: 0000-0002-2928-898X

Powoływanie landratów w Prusach Południowych (1793–1806)

Widziałem dosyć nowych urzędników:
Sztejenemerów, landratów, mierników,
Just-konsyliarzów, kreisratów –
Objąć pamięcią trudno tych prałatów¹

Wstęp

Prusy Południowe (Südpreußen) zostały utworzone z ziem zagarniętych przez Hohenzollernów w wyniku II rozbioru Polski (1793). Nowa prowincja obejmowała „województwa poznańskie, gnieźnieńskie, kaliskie, sieradzkie, miasto i klasztor Częstochowa, ziemię wieluńską, województwo łęczyckie, powiat kujawski, ziemię dobrzyńską, województwa rawskie i płockie”². Po III rozbiorze (1795), oznaczającym kres I Rzeczypospolitej, powiększono ją o część Mazowsza z Warszawą. Całość obejmowała 959 mil² (54 000 km²) i dzieliła się na trzy departamenty kamer: poznański, warszawski i kaliski (do 1798 r. piotrkowski)³. Po klęsce jenańskiej, zajęciu Berlina, Poznania

---

¹ Cyt. za P. Żbikowski, *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego Oświecenia i zwiastuny Romantyzmu*, Wrocław 2007, s. 309–310.

² Patent Obwieszczający względem rozporządzeń Justycji Duchownej i Świeckiej w Prowincjach posiadanych dotąd od Korony Polskiej a teraz przez Najjaśniejszego Króla Imć Pruskiego w posesję zabranych województw..., Berlin 16 IV 1793.

³ J. Kosim, *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806*, Wrocław i in. 1976, s. 41; Z. Włodarczyk, *Siedziby kamer wojenno-ekonomicznych w Prusach Południowych (1793–1806)*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny” 2002 (2001/2002), t. 8/9, s. 83–89. Przenosin siedziby kamery z Piotrkowa na Kalisz dokonano jesienią 1798 r., fakt ten potwierdza

i Warszawy przez Francuzów, w końcu 1806 r. zaborcza administracja opuściła Prusy Południowe.

Zmiany obszaru i funkcji powiatów, utworzenie inspekcji podatkowych, stanowiących stopień pośredni nadzoru nad miastami miały dla zarządu lokalnego charakter rudymenarny, choć nie były jedynymi w pruskim dziele gruntownych przeobrażeń. Diametralnej zmianie uległy warunki życia społeczno-politycznego na zagarniętym obszarze. Nastąpiło zetknięcie dwóch całkowicie odmiennych systemów państwowych, sposobów administrowania czy wreszcie pojmowania racji stanu i służby swemu władcy⁴. Wbrew oczekiwaniom i postulatom szlachty, wyrażonym m.in. w przedstawionych królowi „petytach”⁵, działania władz skierowane były na unifikację ze „starymi prowincjami”. Jednym z elementów nowej rzeczywistości była widoczna obecność przedstawicieli zaborczej administracji w przestrzeni społeczno-gospodarczej zajętego kraju⁶. Na anektowane obszary przybyło kilka tysięcy urzędników o różnych kwalifikacjach, zarówno merytorycznych, jak i moralnych⁷. Nawet najniższe funkcje w zarządzie powiatu, czyli posłańca, obsadzone było przez wysłużonych żołnierzy, którzy podczas ich wypełniania dożywali niejednokrotnie swych dni⁸.

Oddzielną, choć nieliczną grupę wśród pruskich oficjalistów, tworzyli landraci, którym powierzono zarząd w powiatach (ziemskich). Przejęcie we władanie „nowej akwizycji” – Prus Południowych, niesło za sobą wiele problemów, które wymagały natychmiastowych rozstrzygnięć lub wypracowa-

---

zmiana adresowania korespondencji Generalnego Dyrektorium, która nastąpiła na przełomie września i października 1798 r., Z. Włodarczyk, *Kamera wojenno-ekonomiczna w Piotrkowie/Kaliszu w okresie rządów pruskich (1793–1806)*, „Rocznik Kaliski” 2009, t. 35, s. 9–30 (tu przypis 39).

⁴ M. Drozdowski, *Der Zusammenstoss des preußischen Verwaltungssystems mit den polnischen Verwaltungstraditionen (1772–1806)*, [w:] *Deutsch-Polnisches Historikerkolloquium: Preußen in der Provinz, Frankfurt/Main 1991*, s. 22–34.

⁵ J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław i in. 1957, s. 47 n.

⁶ Przykładowo etat kamery poznańskiej (1793) przewidywał 73 stanowiska, piotrkowskiej – 93. Daleko liczniejsi byli urzędnicy landratur, inspekcji podatkowych, lekarze i chirurdzy urzędowi, zob. *Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreußens*, red. R. Prümers, Poznań 1895, s. 147–151. Nie należy zapominać o zatrudnionych w rejencji, komisjach sprawiedliwości czy administracji specjalnej. Po ostatecznych przekształceniach na terenie prowincji było 48 powiatów w trzech departamentach kamer. Jednocześnie znacznie wzrosła obsada wszystkich urzędów cywilnych. Po wkroczeniu Francuzów zwolniono ze służby 4533 osoby, por. *Materialien zur Geschichte polnischer Landestheile unter preußischer Verwaltung*, Heft 1, Leipzig 1861, s. 229–230.

⁷ O zatrudnionych oficjalistach m.in.: R. Breyer, *Die südpreußischen Beamten und die Polenfrage*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1955, Jg. 4, s. 531–548; W. Kunicki, „Südpreußen” als Wirkungsfeld des radikalen schlesischen Bürgertums, [w:] *Europäische Ansichten. Brandenburg-Preußen um 1800 in der Wahrnehmung europäischer Reisender und Zuwanderer*, Berlin 2004, s. 209–231.

⁸ Z. Włodarczyk, *Źródła do dziejów Wielunia i ziemi wieluńskiej w zasobie Tajnego Pruskiego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem*, „Rocznik Wieluński” 2002, t. 2, s. 229.

nia optymalnych rozwiązań. Nie zawsze możliwa była recepcja wzorów śląskich, poddanych półwiekowej próbie czasu, po które zresztą wielokrotnie sięgano. Podobnie rzecz się miała z doświadczeniami z czasów I rozbioru, kiedy utworzono Prusy Zachodnie. Wszystko to dotyczyło również materii związanej z powoływaniem na stanowisko landrata. W scentralizowanej monarchii Hohenzollernów urzędnicy ci stanowili pewien wyjątek – byli wybrańcami właścicieli dóbr rycerskich, musieli jednak uzyskać akceptację monarchy i komisji kwalifikacyjnej. Praktyka życia codziennego odbiegała często od takiego wzorca: władca powoływał wysłużonych oficerów, dla których mogła być to forma *panis bene merentium*, lub też stanowili oni część jego represyjnej polityki – w przypadku braku zaufania do lokalnych posesjonatów (Górny Śląsk, Prusy Zachodnie). W początkowym okresie organizacji nowej prowincji, w departamencie kamery poznańskiej przewidziano – 17, piotrkowskiej – 27 powiatów, w miarę powiększania obszaru (1795–1796) i zmian granic wewnętrznych, liczba ta ulegała zmianie. Ewoluował również, w stronę wzorów śląskich, sposób ich powoływania. Artykuł niniejszy ma w zamierzeniu przedstawić politykę personalną zaborcy przy obsadzie stanowiska landrata w Prusach Południowych. Zwłaszcza że tematyka ta nie doczekała się dotychczas szerszego opracowania w rodzimej historiografii.

Pryncypia pruskiej polityki personalnej

Powszechnie przyjmuje się, że przez cały okres panowania Hohenzollernów w Prusach Południowych landraci byli dowolnie mianowani przez władze, na korzyść zaś nominata świadczył fakt posiadania dóbr na obszarze powiatu⁹. Pogląd słuszny, jednak odnośnie do początków panowania pruskiego, włącznie z brzemieniem w wydarzenia rokiem 1794 i bezpośrednio po nim. Jeszcze w trakcie walk ministrem prowincji mianowano Carla von Hoyma (wrzesień 1794 r.), zarządzającego niepodzielnie Śląskiem. Po restrykcyjnym usunięciu landratów zaangażowanych w działania przeciwko monarchii, na opróżnione stanowiska mianowano wybrańców, którzy nie posiadali akceptacji czynnika stanowego. Z czasem jednak następowały zmiany w trybie po-

---

⁹ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim Prusy Południowe...*, s. 128; S. Kieniewicz, *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1980, s. 17; *Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981, s. 50; J.A. Goclon, „Polska na królu pruskim zdobyta” *Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 2002, s. 23; D. Łukasiewicz, *Szkolnictwo w Prusach Południowych (1793–1806) w okresie reform oświeceniowych*, Poznań–Warszawa 2004, s. 16–17; G. Kucharczyk, *Przejawy kryzysu wewnętrznego państwa i początki reformy ustroju*, [w:] *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, red. B. Wachowiak, Poznań 2010, s. 718.

woływania tej grupy urzędników. Korzystano przy tym z wzorów śląskich¹⁰, jednak działania te przystosowano do realiów lokalnych, zarazem interesów monarchii. Przykładem nowych regulacji mogą być wybory przeprowadzane w niektórych powiatach np. wieluńskim i piotrkowskim. Nastąpiło to wprawdzie po odsunięciu Hoyma od zarządu prowincją, ale było kontynuacją jego polityki przez następcę (i poprzednika) – Ottona von Vossa. Przytoczone szerzej przykłady pozwalają na modyfikację naszej wiedzy o sposobie powoływania tej grupy urzędników w Prusach Południowych.

W toku długotrwałych przemian, konfliktach ze stanami zazdrośnie strzegącymi swych przywilejów i trosce o powiększającą się systematycznie armię; w ustawicznym dążeniu do ujednoczenia i budowy zwartego państwa tworzyły się za panowania Wielkiego Elektora, Fryderyka I, czy wreszcie Fryderyka Wilhelma I organy administracji pruskiej. Urząd landrata, powstały na początku XVIII w. w Brandenburgii, wyrósł z połączenia dwóch zdecydowanie różnych elementów, kształtujących i rozwijających się niezależnie od siebie, często wbrew sobie: piastujący go był delegatem właścicieli dóbr rycerskich powiatu i równocześnie urzędnikiem monarchy. Samo określenie (landrat) występuje w dokumentach z I połowy XVI w., wtedy jednak był to przedstawiciel centralnej administracji elektorskiej, nie można więc traktować go w prostej linii jako poprzednika. Z czasem stanowy charakter tego urzędu słabnie na rzecz „sługi państwa”, choćby ze względu na kierunek przemian ustrojowych, redukujących wpływ szlachty na bieg spraw państwowych, kierujących jej aktywność na inne obszary¹¹. Przyzwolenie na minimalizację znaczenia czynnika stanowego wiązało się z korzyściami we współpracy z absolutną monarchią, w tym związku szlachta była partnerem niezbędnym, lecz nie równoprawnym.

Landrat w „starych Prusach” stał na czele administracji powiatu ziemskiego (*das platte Land*). Natomiast nadzór nad miastami sprawował radca podatkowy (*Steuerrat – Commisarius loci*), urzędnik królewski, zupełnie niezależny od czynnika stanowego¹². W obydwu tych środowiskach – miasto, wieś – obowiązywały różne systemy podatkowe, w pierwszym przypadku była to akcyza, drugim kontrybucja, co w pewnej mierze ograniczało zainteresowanie

---

¹⁰ Należy wspomnieć, że na terenie tej prowincji prawo wybory landrata przysługiwało szlachcie dolnośląskiej. W przypadku Górnego Śląska, w dokumentach nominacyjnych nie pojawia się określenie „wskazany przez stany” – rzecz charakterystyczna dla pozostałej części prowincji, szerzej: M. Konopnicka, *Szlachcic śląski w administracji powiatu. Kryteria wyboru i motywacje karier landratów w latach 1740–1806*, [w:] *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI–XVIII wieku*, red. M. Konopnicka, J. Kuczer, W. Strzyżewski, Zielona Góra 2010, s. 224.

¹¹ F. Gelpke, *Die geschichtliche Entwicklung des Landrathsamtes der preussischen Monarchie*, Berlin 1902, s. 1–20.

¹² F. Hartung, *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Leipzig–Berlin 1933, s. 72.

szlachty sprawami miejskimi¹³. Po utworzeniu Prus Nowowschodnich (1795) landrat zarządzał całym powiatem, tym samym przestał istnieć administracyjny podział na obszary wiejskie i miasta (inspekcje podatkowe). W prowincji tej, wykorzystując brak oporu mieszkańców, biurokracja pruska wprowadzała w życie nowe rozwiązania ustrojowe, nim rozpowszechniono je na obszarze całej monarchii¹⁴.

Właściwe wykształcenie zakresu obowiązków landrata wiązać należy z przekształceniami dokonanymi przez Fryderyka Wilhelma I (1713–1740), za panowania Fryderyka II obszar jego aktywności uległ poszerzeniu. W roku 1723, gdy połączono Generalny Komisariat Wojny z Generalnym Dyrektorium Finansów, powstało Naczelne Dyrektorium Finansów Wojny i Domen nazywane potocznie Generalnym Dyrektorium. Kolegialny ten urząd, poprzez departamenty o kompetencjach rzeczowo-terytorialnych, sprawował władzę w kraju podzielonym na departamenty kamer, czyli obszary ich działania. To właśnie tym ostatnim podporządkowany był landrat, ich polecenia winien bezwzględnie wykonywać. Spora część jego działalności dotyczyła spraw związanych z wojskiem: marszami, poborem, zaopatrzeniem, zakwaterowaniem, równomiernym rozkładem obciążeń z tym związanych; ponadto wszystko to, co dotyczyło administracji cywilnej powiatu i podatków, z troską o ubogich i produkcję rolną włącznie¹⁵.

Procedura obsady stanowiska landrata nie ulegała znacznieszym zmianom. Właściciele dóbr rycerskich, za pośrednictwem kamery, proponowali monarsze trzech wybrańców spośród swego grona. Ten po wysłuchaniu jej opinii aprobował ją i wtedy przeprowadzano wybór. Aktu nominacji dokonywał król, przedstawiciel kamery wprowadzał nowego landrata na urząd i odbierał przysięgę. W przypadku odrzucenia listy musiano ponownie przedstawić monarsze kandydatów. Według Franza Gelpkego Fryderyk Wilhelm I nie zawsze respektował prawa szlachty i dokonywał samowolnych wyborów, co miało ulec zmianie za panowania jego syna¹⁶. Wydaje się jednak, że i praktyka w czasach Fryderyka II zdominowana była autorytaryzmem królewskim. Władca ten wielokrotnie, zwłaszcza w Starej Marchii i Magdeburgu, powoły-

¹³ O. Hintze, *Regierung und Verwaltung*, Bd. 3, Göttingen 1970, s. 40.

¹⁴ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963, s. 178–184; tegoż, *Wpływ zaboru ziem polskich na reformy ustrojowe w Prusach do roku 1806*, „*Studia Śląskie*” (Seria nowa) 1971, t. 20, s. 507–522.

¹⁵ H.A. Mascher, *Das Institut der Landräthe in Preussen. Historisch, juristisch und national-ökonomisch skizzirt*, Berlin 1868, s. 42–45; D. Hintze, *Die Behördeorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18 Jahrhundert*, Bd. 6, Erste Hälfte, Berlin 1901, s. 264–266; J.H. Bolte, *Anleitung zur Kenntnis des öffentlichen Geschäftsganges in den Preussischen Staaten*, Berlin 1804, s. 137–139.

¹⁶ F. Gelpke, dz. cyt., s. 63–67.

wał na to stanowisko ludzi oddanych, głównie zasłużonych oficerów¹⁷. Mogła to być również dla nich forma zaopatrzenia emerytalnego¹⁸. O stanowisko landrata nie mogli się ubiegać mieszczańscy właściciele dóbr. Ograniczenie stanowił również wiek: w roku 1779 minimum czterdzieści lat, z czasem obniżono na 35. Kandydata obowiązywał egzamin kwalifikacyjny, wyjątkowo gdy zdobyte w toku wieloletniej służby umiejętności gwarantowały kompetentne wypełnianie powierzonych obowiązków. Był więc landrat najczęściej zamożnym właścicielem ziemskim, cieszącym się zaufaniem okolicznej szlachty, w ośrodku jego dóbr koncentrowało się życie administracyjne powiatu¹⁹.

Sposób administrowania nowych posiadłości w Prusach był wypadkową ich aktualnej pozycji na arenie międzynarodowej, sytuacji wewnętrznej czy wreszcie warunków lokalnych na zajmowanych terenach. Dotyczy to zarówno Śląska, Prus Królewskich zajętych w roku 1772 i przemianowanych na Zachodnie, czy wreszcie Prus Południowych i Nowowschodnich. W przypadku Śląska wzmocnieniu uległa pozycja szlachty, zainteresowanej przez Fryderyka II zarządzaniem prowincją i współpracą z monarchią. Początkowo dotyczyło to stanowisk landratów i sądownictwa, z czasem rola elementu miejscowego rosła²⁰. Zupełnie inaczej kształtowała się jego polityka personalna na ziemiach polskich zajętych w wyniku I rozbioru – warunki pozwalały dążącemu do ograniczenia żywiołu polskiego królowi administrować poprzez urzędników sprowadzonych z innych prowincji. Początkowo tamtejsza szlachta odsunięta została od sprawowania wszelkich urzędów, nie wyłączając landrata, zgromadzenia stanowe dokonujące jego wyboru, jako mogące budzić skojarzenia ze staropolskimi sejmikami nie były zwoływane²¹. Pierwsi z nich, powołani w listopadzie 1772 r., swoją karierę zawodową rozpoczynają

---

¹⁷ O. Hintze, *Regierung...*, s. 46. Cały szereg czynności związanych z poborem, zaopatrzeniem, likwidacją rachunków wystawianych przez wojsko faworyzowało byłych oficerów na stanowisko landrata, była to jednak nieznaczna tylko część jego obowiązków, na ten temat: M. Konopnicka, *Oficer – urzędnik – dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*, Zielona Góra 2014, s. 203–210. W 1724 r. na Pomorzu tamtejsza szlachta to w zdecydowanej większości byli lub aktualnie służący w wojsku oficerowie, w Prusach Wschodnich 60 proc. W 1786 r. armia pruska liczyła 5511 oficerów, w 1806 było ich ponad 7 tys. por. O. Büsch, *Militärsystem und Sozialleben im alten Preußen 1713–1807*, Berlin 1962, s. 81–94.

¹⁸ W. Bringmann, *Preußen unter Friedrich Wilhelm II (1786–1797)*, Frankfurt/Main–Wien 2001, s. 72.

¹⁹ F. Gelpke, dz. cyt., s. 63–70. W czasie wojny zobowiązany był przebywać w mieście powiatowym, por. R. Kamionka, *Die Reorganisation der Kreiseinteilung Schlesiens in der Stein-Hardenbergschen Reformperiode*, Wrocław 1934, s. 8.

²⁰ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 25–30. Za przykład może służyć kariera Karla von Zeidlitz, ministra za panowania Fryderyka II i Fryderyka Wilhelma II, którego ojciec był landratem, szejce P. Mainka, *Karl Abraham von Zeidlitz und Leipe (1731–1793). Ein schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Wilhelms II. von Preußen*, Berlin 1995.

²¹ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 32–33.

li w wojsku lub administracji cywilnej, przeniesieni zostali z sąsiednich prowincji i nie posiadali dóbr na terenie powierzonych im powiatów. Było to przyczyną rozlicznych problemów, przed którymi stanęła tworząca się administracja²². Jednak działania władz od samego początku, choćby poprzez zróżnicowane szacunki wartości przejmowanych starostw czy korzystniejsze opodatkowanie, skierowane były na uzyskanie przychylności szlachty protestanckiej. Wszystko to z czasem przyniosło spodziewane efekty: wzrosła jej pozycja ekonomiczna i jednocześnie zainteresowanie współudziałem w zarządzaniu, począwszy od przejmowania w swe ręce stanowisk landratów²³. Pewne zmiany nastąpiły po objęciu tronu przez Fryderyka Wilhelma II, kiedy zaczęto wyłaniać ich spośród miejscowych właścicieli dóbr rycerskich²⁴. Jednak tryb nominacji ograniczał szanse kandydatów polskich, do czego przyczyniała się również niechęć rządzących prowincją²⁵.

Wybory landratów

W ciągu dwudziestu lat po dokonaniu I zaboru zmianie uległy czynniki mające wpływ na politykę państwa wobec mieszkańców zagarniętych ziem. Inna była sytuacja międzynarodowa, jak i wewnątrz kraju. To samo dotyczy przeobrażeń ustrojowych w Rzeczypospolitej, zmian świadomości czy też wpływu ideologii rewolucji francuskiej. Wreszcie ważnym był fakt, że w końcu XVIII w. prawie 1/3 mieszkańców Prus stanowili Polacy²⁶. Wszystko to zdecydowało o recepcji wzorów śląskich, zdecydowanie mniej restrykcyjnych, w zarządzaniu Prusami Południowymi. Nie bez znaczenia był tutaj udział ministra śląskiego Hoyma obok Vossa i Friedricha L. Schröttera w pracach nad organizacją nowej prowincji, jak i okres samodzielnego zarządu po dymisji Vossa, obwinianego o nieskuteczną politykę wobec nowych poddanych, latem 1794 r. Podobnie jak w przypadku Śląska, starano się pozyskać przychylność szlachty.

Dyskusję nad sposobem przejścia i dalszym traktowaniem nowym nabytków podjęto kilka miesięcy przed rozpoczęciem akcji militarnej. Rozważania te dotyczyły zarówno zagadnień politycznych, jak i ekonomicznych. Nowa

---

²² H.-J. Bömelburg, *Zwischen polnischer Ständegesellschaft und preußischen Obrrikkeitsstaat: vom Königlichen Preußen zu Westpreußen (1756–1806)*, München–Oldenburg 1995, s. 231.

²³ Tamże, s. 349–353.

²⁴ K. Holste, *Neue territoriale Ordnungen (1772/95–1815): Herrschaftsstrategien der Teilungsmächte, [w:] Polen in der europäischen Geschichte. Ein Handbuch*, t. 3, red. M.G. Müller, I. Kąkolewski, K. Holste i R. Traba, Stuttgart 2018/19, s. 64.

²⁵ S. Salmonowicz, *Podziały terytorialne i ustrój polityczny ziem pomorskich w latach 1815–1850*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 3, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1993, s. 108.

²⁶ S. Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987, s. 150.

„akwizycja” budziła szczególne zainteresowanie czynników śląskich – spodziewano się konkurencji ziem wielkopolskich²⁷. Jednym z głosów w toczącej się debacie był memoriał ambasadora w Warszawie Ludwiga Heinricha von Bucholtza z końca stycznia 1793 r.²⁸ Opisując zajmowany kraj, wspominał o rodzinach szlachty protestanckiej zamieszkującej Wielkopolskę, godnych polecenia ze względu na swe walory osobiste oraz zasługi. Uwagę dyplomaty oprócz Potworowskich, Żychlińskich, Bronikowskich czy Seydlitzów, zwrócili m.in. Szlichtyngowie²⁹. Należy dodać, że to właśnie z kręgu tych rodzin, pochodziła spora część landratów mianowanych przez władze, wkrótce po zajęciu Wielkopolski³⁰. Tak więc w początkowym okresie panowania pruskiego mianowano ich spośród „krajowców”, preferując przy tym przedstawicieli nielicznej już na terenie Wielkopolski wspólnoty reformowanej. Kilkadziesiąt lat później Kazimierz Jarochoowski, pisząc o Towarzystwie Ekonomicznym Prus Południowych, uważał, że reformowani, których „rząd ówczesny lubił głaskać”, cieszyli się szczególnymi względami władz³¹. Czy jednak zasady te pozostały niezienne podczas interesujących nas czternastu lat obecności pruskiej na tych terenach?

W okresie organizacji prowincji różnica między landratem w starych prowincjach a jego odpowiednikiem w Prusach Południowych polegała na tym, że wyboru tego ostatniego dokonywały nowe władze, nieskrępowane postulatami szlacheckiej reprezentacji powiatu, gdyż takiej nie było, i póki co nie zamierzano powoływać. Na stanowisko to wysuwano średniozamożną szlachtę, w zdecydowanej większości polską. Takie postępowanie miało nastawić ją przychylnie do nowych władz („um dadurch der neuen Regierung Liebe und Zutrauen zu gewinnen”). Nieobojętne było wyznaczenie kandydata – ewangelicy reformowani, jak wspomniano, cieszyli się większym zaufaniem

²⁷ Jednym z fragmentów tych działań był raport przygotowany przez Friedricha A. Zimmermanna, szerzej Z. Włodarczyk, *Wieluńskie w dobie Prus Południowych 1793–1806*, Wieluń 2005, s. 27–28.

²⁸ Po odwołaniu z placówki w Warszawie (wrzesień 1794) Bucholtza mianowano nadprezydentem prowincji, zob. I.Ch. Bussenius, *Die preußische Verwaltung in Süd- und Neuostpreußen 1793–1806*, Heidelberg 1960, s. 75–77.

²⁹ *Das Jahr 1793...*, s. 78. Memoriał Bucholtza (27 I 1793) o stanie kraju oraz postępowanie po jego zajęciu: „Cette dernière, n’ayant pas part Au gouvernement, gésous le joug de l’oppression. On peut compter en Grande Pologne cinq centfamilles nobles protestantes, plus ou moins possessionnées, mais toutes composées de gens éclairées et apparentées à la noblesse de Silésie et de la Nouvelle Marche. Ces protestants se distinguent par l’ordre, l’exactitude et l’honnêteté. Les Kalckreuth, Unruh, Schlichting, Potworowski, Dziembowski, Szychlinski, Seydlitz, Bronikowski, Boganowski et cetera sont presque tous des citoyens réspecables et utiles. La pluspart de cette noblesse a ses terres sur les frontiers de la Prusse et ne desire, que de passer sous la domination glorieuse de Sa Majesté le Roi de Prusse”.

³⁰ Wykaz landratów powołanych w początkach panowania pruskiego J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 129–130.

³¹ K. Jarochoowski, *Opowiadania historyczne*, Poznań 1860, s. 307.

Prusaków. Można przypuszczać, że nominacje nastąpiły zgodnie z wcześniejszą sugestią Buchholza wyrażoną w memoriale z 23 stycznia 1793 r. Pruski poseł w Warszawie proponował przedstawicieli szlachty reformowanej, ich nazwiska pojawią się powtórnie wśród nominatów.

Zaostrzenie kursu nastąpiło w trakcie powstania kościuszkowskiego. Na mocy zarządzenia z 28 sierpnia 1794 r. polecono obsadzać wakujące stanowiska szlachtą z innych części państwa („solche Stellen mit Vassalen der alten Provintzen zu besetzen”). Jako przyczynę podawano niepewną postawę wielu landratów podczas działań zbrojnych³². To właśnie oni, według przesadnych opinii Hoyma, który jeszcze w trakcie powstania objął nadzór nad prowincją, ponosili winę za jego wybuch i natężenie zmagają. Zgodnie z rozkazem królewskim wszyscy podejrzani mieli być pozbawieni stanowisk i osądzeni, na ich miejsce miano powołać zasłużonych, posiadających odpowiednie kwalifikacje merytoryczne oficerów³³.

Jako przykład restrykcyjnej polityki personalnej służyć może Piotr Żychliński, który zarządzał powiatem pyzdrowskim. Na jego miejsce powołano oficera-inwalidę von Nauratha³⁴. Podobnie rzecz się miała w powiecie śremskim, gdzie odwołano Karola Taylora, którego zastąpił Gottlieb v. Sydow³⁵. W tym samym trybie landratem sieradzkiem został v. Pistoris (1795)³⁶. Po jego śmierci (4 grudnia 1801 r.) interweniował płk v. Usedom, proponując na opuszczone stanowisko v. Nimptscha (1 lutego 1802 r.). Odpowiedź władz berlińskich była jednoznaczna – obsada stanowiska landrata była zależna od stanowiska miejscowych³⁷.

Przypadek szczególny – wybory, miały miejsce w powiecie radomszczańskim. W drugiej połowie 1795 r. dokonano tu zmiany na stanowisku landrata. W szrankach stanęło czterech kandydatów: Jan Bonin Sławianowski, Jakub Gumkowski, niejaki Gogolewski i Engmann – powiatowy poborca podatków. Spośród 136 uprawnionych do głosowania zwycięzca – Sławianowski (kształcił się we Frankfurcie/O., zatrudniony w kamerze jako tłumacz) otrzymał 124 głosy, jego też mianowano na wakujące stanowisko. Swoje poparcie posiadacze dóbr rycerskich wyrazili nie tylko podczas wotowania. W pi-

³² Archiwum Państwowe Poznań (dalej: APP), Kriegs und Domänen Kammer (dalej: KDK), sygn. 3, k. 139. Departament Prus Południowych do kamer w Poznaniu i Piotrkowie i komisji kamery w Plocku, Berlin 28 VIII 1794.

³³ *Das Jahr 1793...*, s. 767.

³⁴ Tajne Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego (dalej: GStA PK) II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 85, k. 20–21. Naurath po kilku latach został usunięty „ab officio”, k. 138.

³⁵ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 103, k. 20 n.

³⁶ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 33, Bd. 1 (1793–1802). Acta betr. die Bestellung der zum Landraths Officio in dem Sieradzchen Kreise gehörigen Bedienten, k. 44–48.

³⁷ Tamże, k. 210–211.

śmie do Hoyma (10 września 1795 r.) podnoszono kwalifikacje merytoryczne Sławianowskiego. Uwagę zwraca (zachował się oryginał polski) *passus*, w których miejscowi uzasadniają swe szczególne prawa do decydowania o nominacji: „powiat nasz nie szuka stąd żadnej chluby, iż podczas ostatnich rozruchów [powstanie kościuszkowskie] sam tylko wraz z powiatem piotrkowskim został wiernym J. Kr. Mości”, stąd też prosta droga do artykulacji swoich dążeń: by „najpierwszemu naszemu powiatowi dobrodziejstwo obrania sobie landrata pozwolić”³⁸.

Po ponownym objęciu zarządu prowincją przez ministra Vossa, po śmierci Fryderyka Wilhelma II, wydano rozporządzenie (30 sierpnia 1798 r.), które znosiło ograniczenia dotyczące wyboru landratów i deputowanych powiatowych, wprowadzone reskryptami z 9 października i 2 listopada 1793 r.³⁹ Otwartym pozostaje pytanie, jaki wpływ na decyzje Vossa miały postanowienia, wprowadzonego 1 września 1797 r. Pruskiego Prawa Krajowego⁴⁰. Paragraf 46 (Tit. 9 *O obowiązkach i prawach stanu szlacheckiego*) formułował prawo szlachty do uczestniczenia w sejmikach powiatowych i prowincjonalnych⁴¹. Takich zgromadzeń jednak w Prusach Południowych w dalszym ciągu nie powoływano⁴². Czy był to element działań przystosowawczych, mający w dalszej perspektywie całkowitą prawną unifikację z resztą monarchii? Zapewnienia takie Voss składał nieustannie⁴³. Jednocześnie minister był zdania, że w stosunku do ubiegających się o ten urząd, a pochodzących z Prus Południowych, należało wyjątkowo ograniczyć wymagania merytoryczne. Dotyczyło to kontroli ich kwalifikacji – zasadniczo kandydatów obowiązywał egzamin składany przed komisją Generalnego Dyrektorium (Ober Examinations Commission), minister postulował, by zrezygnować z tego wymogu, albowiem starający się nie mieli dotychczas okazji zapoznać się z pra-

³⁸ GSStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. X, XI, Nr 23, k. 18–37.

³⁹ APP, KDK, sygn. 6, k. 113. An sämtl. Südpreusch. Kammern... Da wir das, durch die Reskripte vom 9ten Octbr. und 2ten Novbr. 1793 denen dasigen adlichen Guths Besitzern nachgelassene Wahlrecht bei Besetzung der Land Raths und Kreis Deputierten Stellen auf ferner gestatten wollen... Berlin 30 VIII 1798.

⁴⁰ Nazwa kodyfikacji za J. Wąsicki, *Wprowadzenie Pruskiego Prawa Krajowego na ziemiach polskich*, [w:] *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Fragmenty dziejów*, Zielona Góra 1978, s. 139.

⁴¹ *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten von 1794*. Textausgaben. Mit einer Einführung von Dr. Hans Hattenhauer, Frankfurt/M.-Berlin 1970, s. 536.

⁴² J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe...*, s. 232.

⁴³ Już w memoriale powstałym we wrześniu 1794 r., podsumowującym działalność ministra Vossa w prowincji, proponowano, by wyborów landrata dokonywano spośród miejscowych (*sollten künftig sogar von den Einsassen gewählt werden*), zob. *Urkunden und Akten zur Geschichte der preußischen Verwaltung in Südpreußen und Neustpreußen 1793–1806*, oprac. I.Ch. Bussenius, Frankfurt/M.-Bonn 1961, s. 63. Autorem propozycji był sam Voss lub osoba z jego kręgu, por. I.Ch. Bussenius, *Die preußische Verwaltung...*, s. 68. Takie rozwiązanie postulowała królowi szlachta z Prus Południowych już w maju 1793, por. *Das Jahr 1793...*, s. 87.

cą w administracji pruskiej, posiadają natomiast znajomość realiów miejscowych i języka⁴⁴.

W początkowym okresie istnienia Prus Południowych, nie mając pełnego zaufania do szlacheckich urzędników, zamiast tytułu landrata kierujący powiatem otrzymywali godność tzw. deputowanego powiatowego (*Kreisdeputierte*). Po roku, w zamierzeniu władz, deputowany zostawałby landratem również z nazwy, jeśli wykazał się odpowiednimi kwalifikacjami merytorycznymi i moralnymi. W całej prowincji tylko 4 wybrańców, którzy zasłużyli się Prusakom podczas zajmowania kraju, otrzymało ten tytuł. Wspomnieć wypada, że obydwie grupy dostawały jednakowe pobory⁴⁵. Nominowani rozpoczęli obejmować swe stanowiska w maju i czerwcu 1793 r., wcześniej znaleziono odpowiednich kandydatów w departamencie poznańskim, według raportu ministra Vossa z 5 czerwca zadanie to było wykonane⁴⁶. W departamencie kamery piotrkowskiej proces ten przebiegał nieco wolniej. Dekret nominacyjny na deputowanego powiatu wieluńskiego w departamencie kamery piotrkowskiej (od 1798 r. kaliskiej) Aleksander Trepka otrzymał 6 czerwca 1793 r., powierzone obowiązki zaczął wykonywać 22 sierpnia. W tym samym dniu rozpoczęli pracę Dionizy Taczanowski w powiecie ostrzeszowskim oraz Andrzej Oppeln-Bronikowski w wartckim. Wcześniej, 13 czerwca, rozpoczęli pracę w podobnym charakterze oficjaliści w powiatach: szadeckim, piotrkowskim, częstochowskim i łęczyckim⁴⁷.

Trepka, który urzędował w dziedzicznych Rychłolicach, swą postawą czy też kwalifikacjami, musiał wzbudzać obawy zwierzchników, którzy zwlekali z przyznaniem tytułu landrata⁴⁸. Nie nastąpiło to z pewnością przed sierpniem 1797 r., kiedy minister Hoym informował kamerę piotrkowską o nominacji Jana Topolskiego z Czernic na drugiego deputowanego powiatowego, zaś Józefa Rubacha z Rychłowic na komisarza marszewego. Tryb, w jakim

⁴⁴ APP, KDK, sygn. 7, k. 345. Voss do kamery poznańskiej, Berlin 19 VII 1798.

⁴⁵ *Das Jahr 1793...*, s. 163–164. Minister von Voss schlägt dem König vor, die landratsämter vorläufig mit Kreisdeputierten aus dem eingessenen Adel zu besetzen und diese erst nach gut abgelegter Probe zu Landräten ernennen, Berlin 5. Juni 1793. Tytuły landratów otrzymali: F. Krzycki w pow. poznańskim, Ignacy Koszucki w gnieźnieńskim, J. Kurnatowski konińskim i Mielecki babimojskim. Tytuł deputowanego, całkowicie honorowy, znany na Śląsku, gdzie w każdym powiecie było ich dwóch, od roku 1753 dozwolono na ich wybór w Marchii, gdzie zastępowali landrata w razie jego nieobecności, C. Bornhak, *Geschichte des Preussischen Verwaltungsrechts*, Bd. 2, Berlin 1885, s. 161–165. „Kreisdeputierte ein reines Element der Selbstverwaltung in der Verfassung der Kreise”; W. Hubatsch, *Friedrich der Grosse und die preussische Verwaltung*, Köln–Berlin 1973, s. 162–163.

⁴⁶ *Das Jahr 1793...*, s. 164.

⁴⁷ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 33, Bd. 1, k. 16.

⁴⁸ Zastrzeżenia zwierzchników dotyczyły jego umiejętności praktycznych i zaangażowania, postawę moralną określono jako bardzo dobrą, GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, I, k. 170, Conduiten-Liste (1801), k. 23.

dokonano ich wyboru pozostaje nieznanymi. Trudno również określić, jakie obowiązki mieli do wypełnienia wspomniani urzędnicy. W powiatach sieradzkim i piotrkowskim, gdzie stojącym na czele powiatu przysługiwał już tytuł landrata, wybrano po dwóch deputowanych powiatowych i komisarza marszowego. Nominacji tych dokonano w tym samym czasie, o czym świadczy pismo Hoyma (10 sierpnia 1797 r.) do kamery piotrkowskiej z nazwiskami wybrańców⁴⁹. Cała ta akcja zdaje się świadczyć o postępach unifikacji w Prusach Południowych. W przypadku Rubacha nie wiadomo, czy była to godność tytułarna, czy rzeczywiście miał się on zajmować sprawami przemarszu wojsk. W prowincji śląskiej czynności te nie wchodziły w zakres kompetencji landrata⁵⁰.

W końcu marca 1803 r. Trepka poprosił o zwolnienie ze stanowiska landrata wieluńskiego, jako przyczynę podał względy zdrowotne i rodzinne. O fakcie tym kamera kaliska poinformowała ministra Vossa pismem z 8 kwietnia („die nachgesuchte Dienst Entlassung wird angezeigt“). Być może decyzja o rezygnacji wieluńskiego landrata znana była już wcześniej, skoro jeszcze na długo przed oficjalnym wystąpieniem Trepki, książę Eugeniusz Wirtemberski, dowodzący rozlokowanym na tym terenie 4 pułkiem huzarów, prosił o to stanowisko dla por. von Nimptsch (21 stycznia 1801 r.). Władze w Berlinie skierowały w tej sprawie zapytanie do kamery kaliskiej („angebliche Vacanz”), ta jednak odpowiada negatywnie („von dieser Vacanz zur Zeit nichts bekannt ist”). Dopiero po wystosowaniu przez Trepkę oficjalnej rezygnacji do Vossa, zaczynają płynąć prośby o mianowanie nadające zawakować stanowisko. Landratem wieluńskim pragnął zostać między innymi: v. Berger z pułku Köhlera (nie wykluczał identycznego stanowiska w powiecie sieradzkim, Konin 17 kwietnia 1803 r.), v. Rappard, w którego imieniu prośbę do ministra skierował dowodzący pułkiem v. Stockhausen (Wschowa), czy wreszcie Karl Randow, pełniący od wielu lat obowiązki powiatowego radcy sprawiedliwości (Wieluń). Wydaje się, że prośby o mianowanie na stanowisko landrata ilustrują stan rzeczy, który przestał być praktyką w stosunkach panujących w prowincji: awansowanie drogą służbową, wysłużonych oficerów, bez uwzględnienia opinii czynnika stanowego.

---

⁴⁹ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 42, Acta betr. die Bestallung zum Landrätlichen Officio in Wielunschen, Bl. 27, Hoym do kamery piotrkowskiej, Wrocław 10 VIII 1797. O podobnych nominacjach w powiecie piotrkowskim GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 18, Acta betr. die Bestallung zum Landrätlichen Officio..., k. 14.

⁵⁰ C. Bornhak, dz. cyt., s. 165. Praktyka w Prusach Południowych była zgoła inna. Podczas przemarszu szwadronu huzarów z Bolesławca (pow. wieluński) do Radomska w dokumentach zapisano, że kwaterami zajmują się „konsyliarze ziemiańscy” Trepka i Sławianowski (pow. radomszczański), szerzej Z. Włodarczyk, *Translokacja eskadronu majora von Granera (4. pułk huzarów ks. Eugena von Württemberg) z Bolesławca do Radomska*, „Acta Universitatis Lodzensis” Folia Historia 2017, red. J. Kita, M. Pogońska-Pol, t. 99, s. 171–180.

Obietnice Hoyma dotyczące wylaniania kandydatów na to stanowisko w drodze wyborów znalazły urzeczywistnienie za rządów jego następcy⁵¹. Wybory landrata powiatu wieluńskiego odbyły się 29 czerwca 1803 r., nadzór nad ich przebiegiem powierzono radcy kamery Bernardowi v. Viebig⁵². Z treści raportu, który sporządzono dla władz w Berlinie (6 sierpnia 1803 r.), wynika, że miały one charakter bezpośredni i były jawne. Na 56 uprawnionych do głosowania, właścicieli dóbr rycerskich na terenie powiatu, głosy oddało 49, osobiście lub poprzez pełnomocników. Tak wysoką frekwencję zawdzięczać należy nie tylko emocjom, jakie wzbudzał wybór nowego landrata, ale również sposobowi, w jaki miano tego dokonać. Odżyły zapewne wspomnienia z czasów Rzeczypospolitej, kiedy to szlachta wieluńska na sejmikach w miejscowej farze decydowała o najważniejszych sprawach swojej ziemi. Do wyborów stanęło 3 kandydatów: Randow, wieloletni powiatowy radca sprawiedliwości, Kołdowski, właściciel Marzęcic w pow. radomszczańskim, oraz J. Topolski z Czernic, wspomniany wcześniej deputowany powiatowy, w czasach I Rzeczypospolitej pisarz grodzki wieluński. Na pierwszego z nich oddano 27 głosów, Kołdowski otrzymał 21, a Topolski tylko 1. Charakteryzując poszczególnych kandydatów, autorzy raportu zwracają uwagę, że zwycięzca Randow nie jest szlachcicem, choć powoływał się na posiadany indygenat południowopruski oraz fakt posiadania krewnych stanu szlacheckiego. Drugi z konkurentów, Kołdowski, nie spełniał wymogów stawianych kandydatom na tego rodzaju stanowisko: nie był przygotowany merytorycznie, ponadto nie znał języka niemieckiego („kein qualificirter Subject, kaum Deutsch”). Kamera zaproponowała przeprowadzenie nowych wyborów, gdyby król nie zdecydował się na osobę Randowa, nie wykluczyła jednak, że ten nada mu szlachectwo, czym obali główny zarzut jego przeciwników. Autorzy raportu zwracają uwagę na szacunek, jakim cieszył się Randow w powiecie (*geachteter Mann*). Tenże, wkrótce po wyborach w piśmie do ministra Vossa (2 sierpnia 1803 r.) stwierdza, że nabył w powiecie niewielki majątek ziemski oraz posiada indygenat południowopruski. O swoim głównym konkurencie, Kołdowskim, pisze, że nie zna j. niemieckiego oraz przepisów („ein National Pole, der deutschen Sprache, Verfassung und Gesezen des Landes vollig unkundig”), na dodatek nie zamieszkuje na terenie powiatu. Nie jest to jedyne pismo, które Randow skierował do szefa prowincji, również

⁵¹ Autor pracy *Die ehemaligen Beamten des abgetretenen Preuss. Antheils von Polen, ihre Zahl, Geschichte, Lage und Rechte. Geschildert von einen ihrer Unglücksgeführten Ein Beitrag zur künftigen Geschichte unserer Zeiten*, Gleiwitz 1809, s. 35, fakt ten wymienia jako jedno z największych osiągnięć ministra Vossa podczas zarządzania prowincją.

⁵² K. Walczak, *Łoże masońskie i organizacje parawolnomularskie Kalisza*, Kalisz 2004, s. 10 i inne podaje pisownię Fiebig.

Kołodowski zarzucał władze pismami, w których przedstawia swoje racje⁵³. Decydujący głos w tej sprawie należał jednak do króla, ten bowiem rozkazem gabinetowym nakazał odbycie nowych wyborów⁵⁴. Minister Voss, oznajmiając wolę królewską, zwraca uwagę nie tylko na konieczność obsadzenia stanowiska landrata przez osobę pochodzenia szlacheckiego, który to stan cieszy się szczególnym szacunkiem wśród prostych mieszkańców, ale również na fakt traktowania Prus Południowych analogicznie jak „stare prowincje” („Wir werden zu dieser Bestimmung dadurch bewogen daß wir Süddeutschen unsern ältern Provinzen gleich behandelt“)⁵⁵.

Przez cały ten okres, mimo że administracja pruska знаła tryb wyborów i powoływania landrata (choć w kwestii tej występowały pewne różnice prowincjonalne), szukano rozwiązań nowych, specyficznych dla Prus Południowych. W piśmie do kamery kaliskiej, z 1 maja 1804 r., Voss pozytywnie odnosi się do jej propozycji, aby urzędom domen nadać prawo głosu podczas wyborów, tym samym każdemu urzędowi znajdującemu się na terenie powiatu przysługiwałby jeden głos⁵⁶. Jeszcze tego samego dnia Voss kieruje pismo do kamery w Poznaniu i Warszawie o podobnej treści, w którym opisuje propozycje kamery kaliskiej i poleca, aby w przyszłości urzędy domen z tych departamentów korzystały z tego prawa⁵⁷.

Równocześnie zwolennicy Randowa (właściciel Działoszyna Augustyn Myszkowski, J. Topolski, Daniel Suchecki z Jaworzna i inni) skierowali pismo do króla, w którym podnosili zalety swojego kandydata. Przez jedenaście lat pobytu na terenie powiatu znalazł on uznanie jego mieszkańców, ważnym był fakt, że władał językiem polskim („vollständiger Kenntniss beider Sprachen”). W przypadku, gdyby król nie zdecydował się na wybór Randowa, piszący wyrażają poparcie dla Leona Nieszkowskiego. Przez cały ten okres w powiecie trwała zażarta walka wyborcza. Sam Trepka popierał Randowa, lecz w ra-

⁵³ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 42, raport kamery w sprawie wyboru landrata, k. 78 n.

⁵⁴ Tamże, k. 111, K.O. Potsdam 15. October 1803.

⁵⁵ APP, KDK, sygn. 14, k. 394. Voss do kamery kaliskiej, Berlin 20 Nov. 1803. Część dokumentu cytuje J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim Prusy Południowe...*, s. 317. Autor pominął najważniejszą, jak się wydaje, kwestię w tym piśmie, a mianowicie fragment, w którym nakazuje on przeprowadzić jeszcze raz wybory w powiecie wieluńskim: *eine neue Wahl zu veranlassen*.

⁵⁶ APP, KDK, sygn. 15, k. 145, Berlin 1 May 1804, Voss do kamery kaliskiej: *Übrigens finden wir Euer Vorschlag künftig bei dergleichen Landrathswahlen jedem in dem Kreise belegenen Domainen Amte eine Stimme beilegen zu lassen ganz zweckmässig, und authorisiren Euch daher künftig bei Domainen Amte eine Stimme geben zu lassen*.

⁵⁷ APP, KDK, sygn. 15, k. 145–146, An die Kammer in Posen und in Warschau, Berlin 1 May 1804. Należy sądzić, iż powyższe postanowienie nie znalazło zastosowania w praktyce administracji pruskiej. Domeny nie korzystały z tego przywileju podczas wyborów w pow. piotrkowskim, zob. GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 22, Acta betr. die Wahl eines neuen Landrats für den Kreis Petrikau 1806.

zie pominięcia go przez monarchę zobowiązał się scedować swoje poparcie na Nieszkowskiego. Jeździł z nim po powiecie i zbierał „wota” braci szlachty. W Kraszkowicach, podczas tego typu agitacji odżyły staropolskie klimaty: szlachta, pijąc wino, wznosiła toasty na cześć Nieszkowskiego – przyszłego landrata powiatu wieluńskiego. Podobne działania, lecz na mniejszą skalę, podjął Kołdowski, jednak miejscowi solidarnie postanowili głosować na kandydata związanego z powiatem, podobnie jak Trepka przedstawiciela zamieszkałej w Wieluńskim szlachty ewangelickiej. Niektórzy, agitowani przez Kołdowskiego listownie, odpowiadali, że obiecali swój głos jego konkurentowi.

Ponowne wybory odbyły się 4 kwietnia 1804 r.⁵⁸ Jak relacjonowała kamera (7 maja 1804 r.), na faworyta, jakim był Nieszkowski, oddano 36 głosów, Kołdowskiego poparł tylko Felicjan Gogolewski, siedmiu właścicieli dóbr rycerskich z powiatu wstrzymało się od głosu. Nie uznano natomiast dziesięciu głosów, które oddano na Kołdowskiego, a które ten przesłał bezpośrednio do kamery, obawiając się, jak pisał do króla (5 maja 1804 r.), nieuczciwości urzędującego landrata. W dalszym ciągu swego raportu kamera przypomniiała władzom w Berlinie, że mija sześciomiesięczny okres, jaki król dał Randowowi na udowodnienie szlachectwa. W tym przypadku zrozumiałym jest, że drugie wybory landrata wieluńskiego były ze strony władz pewnego rodzaju asekuracją, na wypadek gdyby Randow nie potrafił udowodnić swych praw do klejnotu. Intensywne zaangażowanie się Trepki w elekcję swego następcy kosztowało go dziesięć tal. grzywny, którą obarczono go za uchybienia proceduralne. Kamera wyraziła przekonanie, że Nieszkowski jest odpowiednim kandydatem na stanowisko landrata, co ważne władza językiem niemieckim (matka z domu von Prittwitz).

Postęp w całej sprawie następuje za sprawą króla, który rozkazem gabineutowym z 16 czerwca 1804 r. odnawia szlachectwo, już teraz von Randowowi, co pozwala mu na uzyskanie upragnionej godności⁵⁹. Na stanowisku tym pozostawał do końca panowania pruskiego i początkowym okresie organizacji nowych władz po pokonaniu Prusaków i wkroczeniu wojsk francuskich do Prus Południowych⁶⁰. Na uwagę zasługuje fakt, że wśród wymienionych wła-

---

⁵⁸ Brakuje, niestety, precyzyjnych informacji o samej procedurze „wotowania”. Należy przypuszczać, że wzorem śląskim miało ono charakter kurendalny (*Umlaufverfahren*), gdzie uprawnieni wyborcy przekazywali swoje głosy do kamery, zob. M. Konopnicka, *Szlachcic śląski w administracji powiatu...*, s. 123. Na terenie Prus Południowych zadanie to mogło należeć do landratów i komisarzy odpowiedzialnych.

⁵⁹ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 42, k. 112–207; o sześciomiesięcznym terminie, jaki dano Randowowi na udowodnienie szlachectwa, czytamy również w piśmie Vossa do kamery kaliskiej z 1 maja 1804 roku, zob. APP, KDK, sygn. 15, k. 145.

⁶⁰ *Der Polenaufrüstung 1806/7. Urkunden und Aktenstücke aus der Zeit zwischen Jena und Tilsit*, wyd. K. Schottmüller, Poznań 1907, s. 66.

ścicieli dóbr w powiecie wieluńskim, uprawnionych do głosowania, znajdujemy nazwisko Josepha Zerboniego di Sposetti, właściciela Pątnówka, radcy kamery, późniejszego naczelnego prezesa (po 1815 r.) w Wielkim Księstwie Poznańskim⁶¹.

W kwietniu 1806 r., po rezygnacji wieloletniego landrata Ksawerego Biernawskiego z Blizina⁶², przed wyborem nowego stanęła szlachta piotrkowska. Nadzór nad ich przeprowadzeniem zlecono Woydzie (Karol?), asesorowi kamery kaliskiej. Jego pierwszym działaniem było wysłanie cyrkularza do wszystkich posiadaczy dóbr rycerskich, z podaniem nazwisk kandydatów (21 maja 1806 r.), samo głosowanie miało się odbyć 24 czerwca 1806 r. Zwierzchnictwo nad powiatem zamierzali objąć: Jan Mostowski, który posiadał niewielki folwark na przedmieściach Piotrkowa, nie był bliżej znany landratowi Biernawskiemu; radca kamery kaliskiej von Kölichen – od niedawna właściciel majątności ziemskiej na terenie powiatu oraz niejaki Lencki, oficer batalionu Oswalda konsystującego w Piotrkowie.

Wynik wyborów nie zadowolili wszystkich. Największe poparcie uzyskał radca v. Kölichen – oddano na niego 98 głosów, nieco mniej – 76, otrzymał Mostowski. Trzeci z kandydatów Lencki znalazł uznanie tylko siedmiu wotujących. Zastrzeżenia zgłaszały władze centralne. Podstawowy zarzut dotyczył krótkiego odstępu czasu między rozesłaniem cyrkularza a terminem głosowania. Zdaniem berlińskich decydentów należało sporządzić listę uprawnionych do uczestnictwa w wyborze, uzupełnioną o informacje, czy uprawniony odebrał cyrkularz osobiście oraz kiedy to miało miejsce. Nie dość na tym: stwierdzono, że niektórzy posiadacze dóbr nie powinni brać udziału w głosowaniu (m.in. dobra Goligów i Rozyńki)⁶³.

Uwagę zwraca duża liczba głosów oddanych na v. Kölichena – uzyskał on przewagę nad „miejscowym” Mostowskim. Czy w tym przypadku nie przemawiał pragmatyzm szlacheckich posesjonatów? Wieloletnie doświadczenie administracyjne pierwszego z nich było jego bezsprzecznym atutem. Kilka lat wcześniej, w końcu 1795 r. „oddalono” landrata częstochowskiego v. Puttkamera. Kamera piotrkowska proponowała na jego miejsce swego radcę v. Mengersena. Zgoła inna była propozycja posiadaczy dóbr rycerskich na terenie powiatu. Postulowali oni by zarząd nad nim objął niejaki Andrzej Szczutowski – były porucznik w pułku v. Lichnowsky’ego. Król nakazał

⁶¹ S. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1, Poznań 1918, s. 8–9.

⁶² Powołany w początkowym okresie istnienia prowincji, za czasów I Rzeczypospolitej oficer piechoty. Prosił o przyznanie emerytury, ze względu na stan zdrowia, wiele czynności wykonywał za niego powiatowy poborca Besthorn, GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 22, k. 6 n.

⁶³ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 22, k. 6 n.

przeprowadzić wybory (16 grudnia 1795 r.)⁶⁴. Ostatecznie, zgodnie z wolą częstochowskich posesjonatów, stanowisko landrata objął Szczutowski⁶⁵. W Wieluniu obrano przedstawiciela zaborczej administracji – v. Randowa, człowieka zżytego z okoliczną szlachtą, posiadającego jej zaufanie, mówiącego po polsku. Ważnym atutem każdego kandydata była znajomość języka niemieckiego. Po śmierci landrata sieradzkiego v. Pistorisa tamtejsi urodzeni proponowali jednego ze swego kręgu – Józefa Zarembę z Gronowa. Ich wybraniec oprócz nieskazitelnego charakteru władał językiem niemieckim (nie wspomniano o wykształceniu). Zapewne to, w połączeniu z poparciem wyborców zadecydowało o objęciu przez niego upragnionego stanowiska. Nie wiadomo, jaki wpływ na ostateczną decyzję króla miało oświadczenie samego zainteresowanego, że pozycja materialna czyni go niezależnym na wpływy zewnętrzne („Meine Vermögens Umstände sind von der Art, daß sie mich von jeden unabhängig machen”)⁶⁶.

Sposób przeprowadzenia wyborów – niejasności podczas oddawania głosów, nie zadowolili Mostowskiego, który w piśmie do ministra prowincji (30 sierpnia 1806 r.) przypominał o obietnicach popierania starań „miejscowych”. W swoich zarzutach szedł znacznie dalej. Jego zdaniem mogło dojść oszustw wyborczych, zwracał uwagę na silną pozycję von Kölichena w powiecie, żonatego z krewną głównego dzierżawcy piotrkowskiego urzędu domen – von Radtke (Radke). Głos zabrali również stronnicy Mostowskiego, w piśmie do ministra Vossa (21 sierpnia 1806 r.) proponowali wybór właśnie jego na wakujące stanowisko (22 podpisy)⁶⁷.

Wydarzenia, które miały miejsce jesienią roku 1806, o zupełnie innym ciężarze gatunkowym, nie pozwoliły poznać ostatecznych wyników zmagania wyborczych. Pewnym jest, że Mostowski sprawował urząd podprefekta powiatu piotrkowskiego w czasach Księstwa Warszawskiego⁶⁸.

---

⁶⁴ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 4, k. 21–55. Motywy szlacheckich wyborców szczegółowo objaśnia pismo skierowane do króla (Częstochowa 22 X 1795): „... widząc, że JW. Pudkamer [sic!] Kreys Deputowany ma być od urzędu tego oddalony, a gdy nie mamy spomiędzy siebie posiadającego doskonale języka niemieckiego koniecznie do tej dostojności potrzebnego, upraszamy przeto Najjaśniejszego Króla Imć Pana Naszego Miłościwego i J.W. Ministra Hoym aby ten urząd konferować raczył J. Panu Andrzejowi Szczutowskiemu bywyszemu porucznikowi w wojsku Najjaśniejszego Pana... za którym złożywszy wota nasze, upraszamy, aby te przyjęte zostały”.

⁶⁵ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 181, k. 26. O celności wyboru świadczy fakt, że Szczutowskiego znajdujemy na tym stanowisku w styczniu 1805, zob. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 173, k. 207.

⁶⁶ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 33, k. 197–208.

⁶⁷ GStA PK, II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 18, k. 47–49.

⁶⁸ „Dziennik Departamentu Kaliskiego” nr 22 z 1 czerwca 1810.

W Prusach Południowych – prowincji utworzonej z ziem zagarniętych przez Hohenzollernów w wyniku II rozbioru Polski (1793) praktycznie wszystkie stanowiska powierzono urzędnikom przybyłym głównie z sąsiednich terenów, pozostających we władaniu tej dynastii. Wyjątek stanowili landraci – kierujący administracją w powiatach ziemskich. Sposób ich powoływania ulegał pewnym modyfikacjom, na co wpływ miały czynniki zewnętrzne oraz sytuacja wewnątrz samej prowincji. Początkowo oficjaliści ci wyłaniani byli bezpośrednio przez administrację zaborczą, bez udziału czynnika stanowego. Istotną była konfesja nominata: sprzyjano osiadłym tu od pokoleń ewangelikom-reformowanym. W czasie trwania insurekcji kościuszkowskiej wielu z wybrańców wystąpiło przeciwko Prusakom. Odpowiedzią władz było usunięcie ich z zajmowanych stanowisk oraz nominacja osób niepowiązanych z administrowanym powiatem. Jednak już wkrótce (1795) zaczęto liczyć się z postulatami szlacheckich posesjonatów, zwłaszcza, że podnosili oni wierność monarsze podczas insurekcji (Radomsko), lub postulowali nominację byłego oficera pruskiego (Częstochowa). Ten sposób nominacji funkcjonował również podczas drugiego okresu urzędowania ministra Vossa w Prusach Południowych (po objęciu tronu przez Fryderyka Wilhelma III). Tym samym, zgodnie z Powszechnym Prawem Krajowym, życzeniami zgłaszanymi przy zajmowaniu prowincji („petyty”), jak i propozycjami samego ministra z początków jego urzędowania – pozwolono szlachcie wybierać kandydatów spośród swego grona.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Generalne Dyrektorium Prus Południowych III, sygn. 173.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Kriegs und Domänen Kammer, sygn. 3, 6, 7, 14, 15.

Tajne Archiwum Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturalnego (GStA PK) Berlin-Dahlem

II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, I, Nr 170 (Conduiten-Liste 1801).

II. HA Generaldirektorium, Abt. 10, XI, Nr 4, 18, 22, 23, 33 (Bd. 1), 42, 85, 103.

Źródła drukowane

Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794. Textausgaben. Mit einer Einführung von Dr. Hans Hattenhauer, Frankfurt/M.–Berlin 1970.

Bolte J.H., *Anleitung zur Kenntnis des öffentlichen Geschäftsganges in den Preussischen Staaten*, Berlin 1804.

Bussenius I.Ch., *Urkunden und Akten zur Geschichte der preussischen Verwaltung in Süd- und Neustpreußen 1793–1806*, Frankfurt/M./–Bonn 1961.

Die ehemaligen Beamten des abgetretenen Preuss. Antheils von Polen, ihre Zahl, Geschichte, Lage und Rechte. Geschildert von einen ihrer Unglücksgefährten Ein Beitrag zur künftigen Geschichte unserer Zeiten, Gleiwitz 1809.

- Der Polenaufstand 1806/7. Urkunden und Aktenstücke aus der Zeit zwischen Jena und Tilsit, wyd. K. Schottmüller, Poznań 1907.
- „Dziennik Urzędowy Województwa Kaliskiego” nr 22 z 1 VI 1810.
- Jarochowski K., *Opowiadania historyczne*, Poznań 1860.
- Materialien zur Geschichte polnischer Landestheile unter preussischer Verwaltung*, Heft 1, Leipzig 1861.
- Prümers R. (Hg.), *Das Jahr 1793. Das Jahr 1793. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Organisation Südpreußens*, Poznań 1895.

Opracowania

- Breyer R., *Die südpreußischen Beamten und die Polenfrage*, „Zeitschrift für Ostforschung” 1955, Jg. 4, s. 531–548.
- Bömelburg H.-J., *Zwischen polnischer Ständegesellschaft und preußischen Obrikettsstaat: vom Königlichen Preußen zu Westpreußen (1756–1806)*, München–Oldenburg 1995.
- Bornhak C., *Geschichte des Preussischen Verwaltungsrechts*, Bd. 2, Berlin 1885.
- Bringmann W., *Preußen unter Friedrich Wilhelm II (1786–1797)*, Frankfurt/Main–Wien 2001.
- Bussenius I.Ch., *Die preußische Verwaltung in Süd- und Neuostpreußen 1793–1806*, Heidelberg 1960.
- Büsch O., *Militärsystem und Sozialleben im alten Preußen 1713–1807*, Berlin 1962.
- Drozdzowski M., *Der Zusammenstoß des preußischen Verwaltungssystems mit den polnischen Verwaltungstraditionen (1772–1806)*, [w:] *Deutsch-Polnisches Historikerkolloquium: Preußen in der Provinz*, Frankfurt/Main 1991, s. 22–34.
- Gelpke F., *Die geschichtliche Entwicklung des Landrathsamtes der preussischen Monarchie*, Berlin 1902.
- Goclon J.A., „Polska na królu pruskim zdobyta” *Ustrój, administracja i sądownictwo doby Komisji Rządzącej w 1807 roku*, Wrocław 2002.
- Hartung F., *Deutsche Verfassungsgeschichte vom 15 Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Leipzig–Berlin 1933.
- Historia państwa i prawa Polski*, t. 3, Warszawa 1981.
- Hintze D., *Die Behördeorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preussens im 18 Jahrhundert*, Bd. 6, Erste Hälfte, Berlin 1901.
- Hintze O., *Regierung und Verwaltung*, Bd. 3, Göttingen 1970.
- Holste K., *Neue territoriale Ordnungen (1772/95–1815): Herrschaftsstrategien der Teilungsmächte*, [w:] *Polen in der europäischen Geschichte. Ein Handbuch*, t. 3, red. M.G. Müller, I. Kąkolewski, K. Holste i R. Traba, Stuttgart 2018/19, s. 43–86.
- Hubatsch W., *Friedrich der Grosse und die preußische Verwaltung*, Köln–Berlin 1973.
- Kamionka R., *Die Reorganisation der Kreiseinteilung Schlesiens in der Stein-Hardenbergschen Reformperiode*, Wrocław 1934.
- Karwowski S., *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1, Poznań 1918.
- Konopnicka M., *Oficer – urzędnik – dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*, Zielona Góra 2014.
- Konopnicka M., *Szlachcic śląski w administracji powiatu. Kryteria wyboru i motywy karier landratów w latach 1740–1806*, [w:] *Szlachta europejska w strukturach lokalnych XVI–XVIII wieku*, red. M. Konopnicka, J. Kuczer, W. Strzyżewski, Zielona Góra 2010, s. 219–239.
- Kosim J., *Okupacja pruska i konspiracje rewolucyjne w Warszawie 1796–1806*, Wrocław i in. 1976.
- Kieniewicz S., *Historia Polski 1795–1918*, Warszawa 1980.
- Kucharczyk G., *Przejawy kryzysu wewnętrznego państwa i początki reformy ustroju*, [w:] *Prusy w okresie monarchii absolutnej (1701–1806)*, red. B. Wachowiak, Poznań 2010, s. 686–721.
- Kunicki W., „Südpreußen” als Wirkungsfeld des radikalen schlesischen Bürgertums, [w:] *Europäische Ansichten. Brandenburg-Preußen um 1800 in der Wahrnehmung europäischer Reisender und Zuwanderer*, Berlin 2004, s. 209–231.

- Łukasiewicz D., *Szkolnictwo w Prusach Południowych (1793–1806) w okresie reform oświeceniowych*, Poznań–Warszawa 2004.
- Mainka P., *Karl Abraham von Zeidlitz und Leipe (1731–1793). Ein schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Wilhelms II. von Preußen*, Berlin 1995.
- Mascher H.A., *Das Institut der Landrätthe in Preussen. Historisch, juristisch und national-ökonomisch skizzirt*, Berlin 1868.
- Roellecke G., *Julius von Massow als „Kultusminister“ (1798–1806). Preufische Bildungspolitik zwischen Wöllner und Humboldt*, [w:] *Das nachfriederizianische Preußen 1786–1806*, red. H. Hattenhauer, G. Landwehr, Kiel 1988, s. 363–381.
- Salmonowicz S., *Podziały terytorialne i ustroj polityczny ziem pomorskich w latach 1815–1850*, [w:] *Historia Pomorza*, t. 3, cz. 1, red. G. Labuda, Poznań 1993, s. 55–176.
- Salmonowicz S., *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*, Poznań 1987.
- Walczak K., *Łoże masonskie i organizacje parawolnomularskie Kalisza*, Kalisz 2004.
- Wąsicki J., *Wpływ zaboru ziem polskich na reformy ustrojowe w Prusach do roku 1806*, „*Studia Śląskie*” (Seria nowa) 1971, t. 20, s. 507–522.
- Wąsicki J., *Wprowadzenie Pruskiego Prawa Krajowego na ziemiach polskich*, [w:] *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Fragmenty dziejów*, Zielona Góra 1978.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795–1806*, Poznań 1963.
- Wąsicki J., *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793–1806*, Wrocław i in. 1957.
- Włodarczyk Z., *Kamera wojenno-ekonomiczna w Piotrkowie/Kaliszu w okresie rządów pruskich (1793–1806)*, „*Rocznik Kaliski*” 2009, t. 35, s. 9–30.
- Włodarczyk Z., *Siedziby kamer wojenno-ekonomicznych w Prusach Południowych (1793–1806)*, „*Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny*” 2002, t. 8/9, s. 83–89.
- Włodarczyk Z., *Translokacja eskadronu majora von Granera (4. pułk huzarów ks. Eugena von Württemberg) z Bolesławca do Radomska*, „*Acta Universitatis Lodzensis*” *Folia Historia* 2017, red. J. Kita, M. Pogońska-Pol, t. 99, s. 171–180.
- Włodarczyk Z., *Wieluńskie w dobie Prus Południowych 1793–1806*, Wieluń 2005.
- Włodarczyk Z., *Źródła do dziejów Wielunia i ziemi wieluńskiej w zasobie Tajnego Pruskiego Archiwum Państwowego w Berlinie-Dahlem*, „*Rocznik Wieluński*” 2002, t. 2, s. 228–231.
- Żbikowski P., *W pierwszych latach narodowej niewoli. Schyłek polskiego Oświecenia i zwiastuny Romantyzmu*, Wrocław 2007.

Zdzisław Włodarczyk

Powolywanie landratów w Prusach Południowych (1793–1806)

Streszczenie

Artykuł niniejszy omawia politykę personalną zaborcy przy obsadzaniu stanowiska landrata/deputowanego powiatowego w Prusach Południowych – prowincji utworzonej z ziem zagarniętych przez Hohenzollernów w wyniku II rozbioru Polski (1793). Sposób ich powolywania ulegał pewnym modyfikacjom, na co wpływ miały czynniki zewnętrzne oraz sytuacja wewnątrz prowincji. Początkowo oficjalności ci wylaniani byli bezpośrednio przez administrację zaborczą, bez udziału czynnika stanowego. Istotną była konfesja nominata: sprzyjano osiadłym tu od pokoleń ewangelikom-reformowanym. Wszystko to zgodnie z postulatami ministra Buchholza sformułowanymi w początkach 1793 r. W czasie trwania insurekcji kościuszkow-

skiej wielu z wybrańców wystąpiło przeciwko Prusakom. Odpowiedzią władz było usunięcie ich z zajmowanych stanowisk oraz nominacja osób niepowiązanych z administrowanym powiatem. Jednak już wkrótce (1795) zaczęto liczyć się z postulatami szlacheckich posesjonatów, zwłaszcza, że podnosili oni wierność monarsze podczas insurekcji (Radomsko), lub postulowali nominację byłego oficera pruskiego (Częstochowa). Ten sposób nominacji funkcjonował również podczas drugiego okresu urzędowania ministra Vossa w Prusach Południowych (po objęciu tronu przez Fryderyka Wilhelma III). Tym samym, zgodnie z Powszechnym Prawem Krajowym, życzeniami zgłaszanymi przy zajmowaniu prowincji („petyty”), jak i propozycjami samego ministra z początków jego urzędowania – pozwolono szlachcie wybierać kandydatów spośród swego grona.

Słowa kluczowe: Prusy Południowe, administracja, landrat, wybory

Zdzisław Włodarczyk

Appointment of landrats in South Prussia (1793–1806)

Abstract

The article reviews the personnel policy of the occupant regarding the appointment of the landrat/county supervisor in South Prussia — a province created from the territories seized by the Hohenzollerns following the second partition of Poland in 1793. Due to external factors and the situation in the province, the process of appointing landrats underwent some modifications. Initially, these officials were elected directly by the Prussian administration, with no contribution from the nobles. The denomination of the nominee played an important role — Evangelical Reformed Church members who had been living in these territories for generations were preferred. All of it was in accordance with the demands of minister Buchholz formulated in the early 1793. During the Kościuszko Uprising many of these elected officials took up arms against the Prussians. As a consequence, they were removed from their positions, and people with no ties with the county they were meant to administer were nominated. However, as early as 1795, the demands of middle noblemen were taken into account, especially since they pledged their allegiance to the monarch during the uprising (in Radomsko) or called for the nomination of a former Prussian officer (in Częstochowa). This nominating procedure also functioned during the second term of minister Voss in South Prussia (after Frederick William III of Prussia had come to the throne). At that point, noblemen were allowed to choose the candidate among themselves, which was in compliance with the General State Laws for the Prussian States, wishes submitted when assuming supervision over the province, as well as the suggestions of the minister himself from the early days of his office.

Keywords: South Prussia, administration, landrat, elections